

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ХЛОПЧИКІВ І ДІВЧАТОК У КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ РАДЯНСЬКОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ 1917 – 1955-хрр.)

У статті робиться спроба висвітлення впливу своєрідної та мінливої гендерної політики радянського уряду на виховання хлопчиків і дівчаток протягом 1917 – 1955-х рр.

Ключові слова: гендерна політика, державна політика стосовно жінок, спільне та роздільне за статтю навчання і виховання хлопчиків та дівчаток.

Постановка проблеми. Вивчення наукової літератури переконливо засвідчує, що проблему виховання хлопчиків і дівчаток з урахуванням фактору статі необхідно аналізувати в контексті соціальних та політичних основ розвитку суспільства. Аналіз внутрішньої політики держави, зокрема її гендерної складової, показує, що вона здатна істотно впливати на соціальний статус жінок і чоловіків у найрізноманітніших сферах життєдіяльності та визначати характер соціалізації дітей відповідно до статі.

Аналіз стану дослідженості проблеми гендерної політики свідчить, що окремі питання процесу формування гендерної політики та визначення шляхів її реалізації на сучасному етапі висвітлюють у своїх роботах Н. Грицяк, Т. Журженко, К. Левченко, Т. Мельник, М. Попов та ін. Саме в них гострі питання функціонування суспільства, статусу жінок, чоловіків та дітей у ньому розглядаються з гендерних позицій. В історичній ретроспективі зазначена проблематика, зокрема радянська модель гендерної політики, цікавить вітчизняних (С. Айвазова, О. Вороніна, Ю. Градскова, О. Здравомислова, Т. Журженко, Г. Карпова, Т. Клименкова, Н. Пушкарьова, А. Тьомкина, О. Хасбулатова, Ж. Чернова, О. Ярська-Смірнова та ін.) та зарубіжних (С. Ашвін, А. Роткірх, Б. Пфау-Еффінгер та ін.) науковців. Проблема формування гендерної рівноправності в СРСР на законодавчому рівні досліджують Н. Бондаренко, О. Дашковська, Л. Завацька та ін. Питання впливу радянської гендерної політики на виховання хлопчиків і дівчаток торкалися С. Айвазова, В. Кравець, О. Петренко, О. Хасбулатова, І. Чекаліна, Л. Штильова та ін.

Наразі постає необхідність історичного переосмислення процесу виховання хлопчиків і дівчаток за часів СРСР, що визначався своєрідною радянською гендерною політикою. З метою висвітлення залежності системи шкільної освіти від гендерної політики держави розглянемо, як в СРСР протягом 1917 – 1955-х рр. створювався гендерний порядок, змінювались принципи гендерної політики на різних етапах соціалістичного будівництва та як це позначалося на процесі виховання радянських хлопчиків і дівчаток, що і є *метою* нашої статті.

Результати теоретичного аналізу. Нині активізується науковий інтерес до вивчення гендерної політики, її практичної спрямованості на гендерні перетворення (Н. Грицяк, Т. Журженко, К. Левченко, Т. Мельник, М. Попов). Не менш цікавим для наукових пошуків є дослідження гендерної політики в конкретно-історичному аспекті. У контексті нашого дослідження під гендерною політикою будемо розуміти умови, що створюються в суспільстві діями (або бездією) держави та її органів, у яких жінки й чоловіки вимушені приймати рішення, котрі стосуються створення сім'ї, народження дітей, отримання освіти, вибору форм зайнятості, виконання домашніх обов'язків та оплачуваної роботи тощо [3, с.12].

Аналіз дослідницького доробку з історії гендерної політики (С. Айвазова, О. Здравомислова, Н. Пушкарьова, А. Тьомкина, О. Хасбулатова, Ж. Чернова та ін.) показує, що сучасній гендерній політиці передувала радянська державна політика стосовно жінок (частина загальної соціальної політики, що стосується інтересів жінок як великої соціально-демографічної групи, формує їхній правовий і соціальний статус, регламентує відносини із суспільством [10, с. 185]). Адже гендерна сензитивність радянської влади проявилася в детальній розробці нормативних актів і заходів, що регулювали передусім становище радянських громадянок – матерів і робітниць. Саме їх, на відміну від більш свідомих, більш передових, більш активних у всіх сферах життя суспільства чоловіків, вважали "політично відсталою" групою населення.

Так, у дискурсі більшовистської влади 1920-х рр. (І. Арманд, В. Ленін, О. Коллонтай, Н. Крупська, В. Куйбишев, А. Луначарський, Я. Свердлов, Л. Троцький) була висунута програма розв'язання так званого "жіночого питання" як питання політичного. Жінки були визначені як особлива категорія громадян, що має значні відмінності (репродуктивно-біологічні і соціально-політичні) порівняно з парною категорією – чоловіками: з одного боку, жінка була зображена як "відсталий елемент", що потребує цілеспрямованого державно-політичного впливу; з іншого боку, жінки розглядалися як потенційні матері і будівники соціалістичного суспільства, у якості яких вони повинні були мобілізуватися пролетарською державою [4, с.15]. Слід наголосити, що втягнення жінок у суспільне виробництво як пріоритетний напрям державної політики щодо жінок ґрунтувалося на марксистсько-ленінській концепції розв'язання жіночого питання, основними компонентами якої були: широка участь жінок і чоловіків у суспільному виробництві; створення умов для поєднання жінкою професійної, сімейної і репродуктивної функцій; організація системи соціального захисту у вигляді пільг, грошових допомог, відпусток у зв'язку з народженням дитини і догляду за нею, обмеженням використання жіночої праці і т.д. [9, с.99].

У результаті, завдяки впровадженню гендерній політиці нового радянського уряду вже у 1917 – 1918 рр. жінки формально були повністю вирівняні у правах з чоловіками в усіх сферах суспільного та особистого життя, політика формування "нової жінки" була представлена низкою нормативних актів і політичних кампаній, що були покликані залучити її до радянської публічної сфери, перетворити в члена радянського трудового колективу: працівницю, громадську діячку й матір.

Аналізуючи передумови таких трансформацій, Ж. Чернова відзначає, що в тогочасних критичних соціально-економічних умовах (значні втрати людського потенціалу під час воєнних подій 1917 – 1920 рр., розорення господарства країни, невизначеність суспільних уявлень щодо подальшої політичної ситуації тощо) гостро постали проблеми мобілізації не тільки радянських чоловіків, а й, у першу чергу, соціалізації радянських жінок з метою їх входження в економічну та політичну сфери суспільного життя. Саме у змісті цього напрямку й полягала основна особливість гендерної політики Радянського Союзу на першому етапі розвитку: вона з самого початку була безпосередньо пов'язана з політикою держави відносно жінок. Тобто уряд підтримував жінок як працівників, що зайняті в сфері оплачуваної роботи, і як матерів, що виконують домашні обов'язки (турбота і догляд за дітьми, неоплачувана домашня робота) [12, с.147].

У контексті нашого дослідження слід особливо наголосити на тому, що серед низки суттєвих досягнень цього періоду (право жінок на працю, вільне пересування, працевлаштування, вибору прізвища і т.д.) була встановлена рівність чоловіків і жінок в отриманні освіти. Наразі О. Хасбулатова підкреслює, що підвищення рівня освіченості жінок розглядалася як обов'язкова умова досягнення загальної рівності статей. У результаті поєднання ідеологічних та

адміністративних заходів до 1926 р. в радянській державі грамотність жінок у віці 9-49 років досягла 42,7%, а рівень їх освіченості у містах став наближатися до рівня освіченості чоловіків: відповідно 73,9% і 88,0%. До початку 1930-х рр. неписьменність серед жінок була в основному ліквідована [10, с.188]. Отже, можна стверджувати, що освіта стала тією сферою, де радянські жінки протягом 1920 – 1930-х рр. дійсно досягли фактичної рівності з чоловіками.

Також слід відзначити і про зміни, які відбулися у вихованні дітей шкільного віку. Зокрема, в партійній програмі РКП (б), що була прийнята на VII більшовицькому з'їзді в березні 1919 р., зазначалося про необхідність однакового виховання дітей обох статей. З огляду на зазначене, у шкільну практику було введено обов'язкове спільне навчання й виховання дівчаток і хлопчиків, мотивом для якого також стала необхідність знищити існуюче до революції нерівноправ'я чоловіків і жінок [5, с. 120].

Отже, трансформації, що були принесені Російською жовтневою революцією та були закріплені новою юридичною базою радянської держави протягом 1917 – 1930 рр., надали жінкам рівноправ'я з чоловіками одночасно та у повному обсязі.

Натомість початок 1930-х рр. у радянській гендерній політиці відзначився відмовою від ліберальної складової у державних стратегіях відносно жінок, ліквідацією мережі жінвідділів, припиненням дебатів щодо "жіночого питання", оголошенням про досягнення емансипації жінок та остаточне розв'язання "жіночого питання". Все це знайшло своє відображення у Конституції СРСР 1936 р. (ст. 122), яка формально закріпила рівність прав жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності.

Аналізуючи пріоритети гендерної політики 1930-х рр., дослідники (І. Кон, Н. Лавриненко, Н. Пушкарьова, О. Хасбулатова) відзначають, що вони набувають прагматичного характеру (масове залучення жінок у суспільне виробництво було викликане необхідністю забезпечити робочою силою процеси індустріалізації та колективізації), а емансипація жінок шляхом їх залучення до суспільно корисної праці була використана тоталітарною державою як засіб досягнення своїх цілей [6, с. 61-62; 9, с. 168]. Також науковці називають цей період роками "великого відхилення" від революційної політики відносно образу радянської жінки, зокрема повернення до традиціоналістських норм у сфері сім'ї. За словами Л. Пушкарьової, "у правовій сфері радянська держава вимушена була будь-яким способом поєднувати старі патріархальні установки (щоб забезпечити контроль "людського фактору" жіночої статі) та нові ідеологеми про рівність статей" [7]. Отже, унаслідок ліберальної післяреволюційної політики щодо звільнення жінок від пут патріархального укладу суспільства, подальшої активної індустріалізації й колективізації уряд змінює гендерну політику, спрямовуючи її на підтримку сім'ї і, у першу чергу, материнства.

Вивчення наукової літератури з проблеми специфіки гендерної політики 1930-х рр. (С. Айвазова, О. Здравомислова, О. Мещеркіна, А. Роткірх, І. Тартаковська, А. Тьомкіна) дає нам підстави стверджувати, що саме в цей період шляхом механізмів репресій, жорсткого контролю у поєднанні з політикою соціальних гарантій відбулася стабілізація етатистичного (від франц. Etat – держава) гендерного порядку, коли держава виступає головним агентом його створення через законодавство, систему соціальної політики та партійну ідеологію [4, с. 17]. Зазначений гендерний порядок містив в собі два гендерних контракти, різних за своїм змістом для громадян чоловічої або жіночої статі: для чоловіків – "контракт будівника / захисника комунізму" (виконання насамперед обов'язку перед країною без врахування сімейних обов'язків чоловіка); для жінки – "контракт працюючої матері" (поєднання професійних і материнських обов'язків). Зокрема, ідеологічне обґрунтування останнього мало подвійну природу: з одного боку, визнавались біологічні

репродуктивні відмінності та природне призначення статей; з іншого, – радянське материнство та суспільно-корисна праця жінок розглядались як невід'ємна складова комуністичного будівництва [8, с. 7].

Наближення війни і сама війна підвищує значення ще й демографічних цілей радянської держави. Тому гендерна політика уряду демонструє повернення до традиційної моделі сім'ї і традиційної моделі виховання, при якій мати як головна фігура відповідає за весь устрій сімейного життя і соціалізацію дітей. Батькові відводиться в родині другорядна роль, оскільки основне його призначення в житті – служити на благо Вітчизни, виконувати обов'язок перед Батьківщиною [5, с. 122; 2, с. 96].

Зазначений курс уряду на формування чоловічих і жіночих гендерних контрактів та примусову стабілізацію радянської сім'ї протягом 1930-х рр. сповна відобразився на системі освіти й виховання підростаючого покоління. Саме в цей період, за словами дослідників (С. Айвазова, І. Кльоцина, В. Кравець, О. Петренко, О. Хасбулатова, І. Чекаліна), в оточенні Й. Сталіна визріває ідея повернутися до практики роздільного навчання хлопчиків і дівчаток. Аргументами змін шкільної політики стали: переконання ініціаторів нововведення про виконання протягом перших 25 років радянської влади основної задачі спільного навчання у напрямі ліквідації дискримінації жінок; ствердження про різну природу дітей залежно від статеві приналежності (тому дівчаток у школі необхідно готувати до практичної діяльності по-іншому, ніж хлопчиків, враховуючи при цьому особливості їхньої фізіології); визнання необхідності укріплення дисципліни та усунення "не завжди здорових взаємовідносин, які створюються між хлопчиками і дівчатками під час спільного навчання" [11, с. 136].

Аналізуючи зміст даної шкільної реформи, С. Айвазова відзначає, що в ній відверто проявились зміни у підході держави до соціальних відносин між статями. Адже уряд був переконаний, що вже зі шкільної лави необхідно виховувати дітей відповідно до "природного" призначення кожної статі: хлопчик у новій парадигмі повинен бути готовим виконувати роль "бійця" на фронті та у тилу; дівчинка – "матері" і "свідомої виховательки" дітей [1, с. 136]. Саме на тлі гендерної політики образ матері як домінуючої фігури в родині стає основним в жіночій освіті; у свою чергу, у чоловічій освіті панує образ чоловіка як захисника Батьківщини. Відповідно до цього, дівчаток виховували як майбутніх матерів, а хлопчиків – як воїнів, але в той же час передбачалося, що і ті, і інші будуть однаково добросовісно працювати на виробництві, перш за все, на користь своєї Вітчизни [5, с. 123]. Отже, стає очевидним, що організація роздільного навчання хлопчиків і дівчаток (1943 – 1952 рр.) була викликана, у першу чергу, державними інтересами у сфері гендерних відносин.

Наступні 1950-ті рр., які увійшли в історію як початок періоду "десталінізації", ознаменувались новими тенденціями у поглядах партії та суспільства на проблему рівності статей. У той час перед урядом постала задача демократизації суспільного життя та підвищення соціальної активності населення. У результаті, як відзначають дослідники, за численними проханнями вчителів і батьків роздільне за статтю навчання було відмінено у 1954 р., і радянська школа знову стала спільною.

Висновки. Проведений аналіз гендерної політики, яка за своїм змістом була передусім "жіночою політикою", дає підстави стверджувати, що вона не підлягає однозначній оцінці. Адже, з одного боку, кроки уряду у напрямі емансипації жінок означали певний прогрес у сфері прав людини, зокрема жінок (юридичне рівноправ'я статей, підвищення соціального статусу жінок, їх масове залучення у виробничу сферу та "вивільнення" з лона патріархатної сім'ї, зростання рівня

культури й освіченості жінок тощо). З іншого боку, не можна приховувати, що гендерна політика в СРСР була політикою надзвичайного прагматизму (жінки розглядалися передусім як важливий людський ресурс для вирішення виробничих і демографічних завдань держави). Тому можемо підсумувати, що хоча радянські порядки відкрили нові освітні та професійні можливості для багатьох жінок, нові економічні та політичні обов'язки, нав'язані на додаток до традиційних жіночих ролей, створили для жінок відчутний "подвійний тягар" у повсякденному житті.

У свою чергу, стабілізація гендерних контрактів для чоловіків і жінок, а також особисті уподобання партійних лідерів ставали підґрунтям для перетворень в системі виховання радянських хлопчиків й дівчаток протягом 1917 – 1955-х рр. Так, на відміну від егалітарної ідеології уряду 1920-х рр., згідно з якою активно втілювалася в життя ідея спільного за статтю навчання і виховання, освітня політика 1930 – 1940-х рр. почала орієнтуватися на концепцію статеворольового виховання дітей. Вона знайшла відображення в офіційному курсі держави на часткове впровадження роздільного навчання хлопців і дівчат (1943 – 1952 рр.) і, відповідно, різних моделей виховання дітей (хлопців готували до захисту Батьківщини, дівчат – до виконання материнських і сімейних функцій). Процеси "десталінізації" та "хрущовських реформ" у напрямі демократизації суспільного життя стали підґрунтям для критики урядом та населенням роздільного за статтю навчання й виховання школярів, що призвело у 1954 р. до відмови від такої шкільної практики.

Таким чином, партійна ідеологія у сфері гендерних відносин ставала основою педагогічних змін, що відбивали певні загальні соціально-політичні тенденції, притаманні радянській державі протягом 1917 – 1955-х рр. Радянська школа органічно впліталась в систему суспільства, у ній створювалось таке шкільне середовище, яке було спрямоване на задоволення потреб держави та виконання соціального замовлення суспільства, на формування відповідного психологічного типу людей з певним світовідчуттям, соціальною та гендерною поведінкою.

Використані джерела

1. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека / С. Айвазова. – М.: [б.и.], 2001. – 76 с.
2. Градскова Ю.В. Гендерная идеология в Советской России / Ю. В. Градскова // Введение в гендерные исследования: учебное пособие / [под ред. И. В. Костиковой]. – М.: Издательство МГУ, 2000. – С. 87-98.
3. Журженко Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т.Ю. Журженко. – Х.: Фолио, 2001. – 240 с.
4. Здравомыслова Е.А. Понятийное поле исследования гендерных отношений / Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина // Гендерные отношения в современной России: исследования 1990-х годов: сборник научных статей / [под ред. Л.Н. Попковой, И.Н. Тартаковской]. – Самара: Изд-во "Самарский университет", 2003. – С. 10-22.
5. Клёцина И.С. Раздельное по полу обучение: "за" или "против" / И.С. Клёцина // Практикум по гендерной психологии / [под ред. И.С. Клёциной]. – СПб.: Питер, 2003. – С.119-130.
6. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н.В. Лавриненко. – К.: ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
7. Пушкарёва Н.Л. Гендерная система Советской России и судьбы россиянок [Электронный ресурс] / Н.Л. Пушкарёва // Режим доступа:<http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p5.html>
8. Темкина А.А. Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России / А.А. Темкина, А. Роткирх // Социологические исследования. – 2002. – № 11. – С. 4-15.

9. Хасбулатова О.А. Российская гендерная политика в XX столетии: мифы и реалии : монография / О.А. Хасбулатова. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2005. – 371 с.
10. Хасбулатова О.А. Российская государственная политика в отношении женщин (1900-2000) / О.А. Хасбулатова // Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / [под общ. ред. О.А. Ворониной]. – М.: [б.и.], 2001. – С. 185-198.
11. Чекалина А.А. Гендерная психология : учебное пособие / А.А. Чекалина. – М.: Ось-89, 2006. – 256 с.
12. Чернова Ж. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ / Ж. Чернова. – СПб.: Норма, 2008. – 328 с.

Goncharenko O.V.

**RESEARCH OF THE PROBLEM
OF EDUCATION OF BOYS AND GIRLS IN THE CONTEXT OF GENDER POLICY ANALYSIS
(ON THE EXAMPLE OF THE SOVIET GENDER POLICY 1917-1955's)**

The article is devoted to the investigation of the influence of a peculiar and changing gender policy of the Soviet government at the education of boys and girls during 1917-55's.

Key words: *gender policy, state policy about of women, joint and separate education and upbringing of boys and girls.*

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.

